

علم اصول الفقہ

۳۰

۳۰-۹-۱۹ پیدایش علم اصول

دراسات الاستاذ:
مهدی المادوی الطهرانی

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- با نقد مبانی اخباری-گری، اصول دوباره زنده شد و ما شاهد یک جریان شکوفای اصولی از زمان وحید تا امروز هستیم. نگارش‌های صورت گرفته بعد از مرحوم وحید تا به امروز، به لحاظ حجم کتب و به لحاظ تعداد عناوین به مراتب افزون‌تر از نگارش‌های قبل از دوران وحید است. همین کتب خود شاهی صادق بر ادعای شکوفایی اصول در این دوران هستند.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- آثار اصولی مهم بعد از مرحوم وحید تا زمان آخوند خراسانی عبارتند از:

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- أ. قوانین الاصول:
- یکی از شاگردان وحید که در تاریخ علم اصول اثری بسیار ماندنی از خود به جای گذارد و اثر وی، اولین اثر مهم اصولی بعد از وحید هم شمرده می‌شود، میرزای قمی (متوفای ۱۲۲۷ یا ۱۲۳۱ هـ.ق) است. وی بیست و چند سال بعد از استاد خود در قید حیات بود و از فرصتی که در اختیار اصولی‌ها قرار گرفته بود، بیشترین استفاده را کرد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- کتاب قوانین او تا مدت‌ها حتی تا چند سال پیش از این، به عنوان یکی از کتاب‌های درسی، مورد توجه حوزه‌ی شیعه بوده است. البته در دوره‌های اخیر جلد اول آن به عنوان کتاب درسی مطرح بود و در دسترس همگان قرار داشت و جلد دوم قوانین معمولاً حتی امروز نیز در دسترس نیست و عموماً افراد از وجود آن بی‌اطلاعند. جلد اول قوانین تا آخر بحث مباحث سنت را دارد و در سال‌های آخر محوریت این کتاب به عنوان ماده‌ی درسی، فقط بخش‌های اول آن به دلیل اهمیت زیاد، تدریس می‌شد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- میرزای قمی در مقدمه‌ی کتاب قوانین، این کتاب را حاصل بحث‌های خود بر محور معالم معرفی می‌کند و می‌گوید: «من چیزهای را به معالم افزودم یا چیزهایی را که به عقیده‌ام مفید نبود، حذف کردم». به همین دلیل قوانین در عین حال که ترتیب کلی موافق با ترتیب معالم دارد، نوعی تنقیح نسبت به معالم محسوب می‌شود.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- قوانین به لحاظ حجم، حجیم‌تر از معالم است. بحث حجیت قرآن در قوانین آمده، در حالی که در معالم وجود نداشت. بحث‌های قوانین بسیار مفصل‌تر از آن چیزی است که در معالم وجود دارد. گستردگی بحث‌های کتاب قوانین یکی از ویژگی‌های آن است. از این روی بعد از دو قرن که از تألیف معالم می‌گذرد، در کنار معالم به عنوان یکی از کتب درسی حوزه مطرح می‌گردد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ب. الفصول الغروية في الاصول الفقهية:
- کتاب دیگری که به عنوان یکی از کتاب‌های درسی مورد توجه بوده، کتاب فصول است. صاحب فصول، شیخ محمد حسین بن عبد الرحیم اصفهانی (متوفای ۱۲۴۸ یا ۱۲۵۰ هـ.ق.)، به مطالب صاحب قوانین نظر دارد و در عین این که از صاحب قوانین به عنوان فاضل معاصر یاد می‌کند، نگاه انتقادی به قوانین دارد و مطالب آن را بسیار نقد می‌نماید.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ویژگی‌های کتاب فصول عبارتند از:
- ۱. اختصاص یک باب جداگانه در آن به مباحث عقلی:
- صاحب فصول در مقاله‌ی سوم - فی الادلة العقلیه - به مستقلات عقلی و غیر مستقلات عقلی می‌پردازد. این مباحث در آثار سید مرتضی هم دیده می‌شود، اما باب خاصی برای آنها در نظر گرفته نشده و آن گونه که این مباحث در فصول به صورت منقح آمده، در آثار قبلی‌ها وجود ندارد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- تنقیح مطالب و مباحث عقلی بعد از فصول در آثار دیگر اصولی همچنان ادامه داشت. علت وجود یک باب جداگانه در مورد مباحث عقلی به دلیل توجه مجدد اصولی‌ها به ادله‌ی عقلی و در واقع پاسخ-گویی آنان نسبت به شبهاتی بود که اخباری‌ها در باب حجیت عقل داشتند.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۲. طرح بحث حسن و قبح عقلی:
- صاحب فصول حسن و قبح عقلی را در کتاب خویش مطرح کرده است. وی با این که ادعا دارد تمام مطالب قوانین را نقل و نقد می‌کند، اما ظاهراً این مبحث در قوانین وجود ندارد؛ زیرا در این قسمت اشاره‌ای به صاحب قوانین و آرای او نشده است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۳. طرح بحث برائت عقلی و برائت نقلی:

- برائتی که در آخرین قسمت ذریعه مورد بحث قرار گرفته، بیشتر برائت ذمه است تا یک بحث عقلی. ردپایی از این بحث نیز در معالم هم که بیش از ششصد سال بعد از ذریعه نوشته شده، نیست. اما صاحب فصول، فصلی را به این بحث اختصاص و دلایل آن را ذکر کرده است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۴. توجه به بحث استصحاب:
- آثار تحقیقات مرحوم حاج آقا حسین خوانساری را در مورد استصحاب در کتاب فصول مشاهده می‌کنیم. صاحب فصول تفصیل بین شک در مقتضی و مانع را به عنوان قول و ابداع خویش مطرح می‌کند. وی همچنین مفصلاً به ادله‌ی نقلی استصحاب می‌پردازد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ۵. طرح تعادل و تراجیح:
- صاحب فصول همانند صاحب معالم، تعادل و تراجیح را در انتهای اصول می‌آورد و همان طور که قبلاً گفتیم، این بحث در عده فقط در مسأله‌ی اخبار بود و تا زمان محقق همچنان آن رویه ادامه داشت. علامه حلی اولین کسی بود که این بحث را از بحث اخبار جدا نمود و بحث تعارض ادله را طرح کرد. وی نه تنها تعارض مستقر بلکه تعارض غیر مستقر: عام و خاص، مطلق و مقید را بحث نمود.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- در معالم همچنان جدایی این بحث از اخبار وجود دارد، اما تعارض غیر مستقر طرح نگشته است. صاحب معالم این بحث را در آخر اصول خود می‌آورد، در حالی که علامه آن را در انتهای اصول نگذارده بود. محل قرار گرفتن این بحث بعد از صاحب معالم به همان رویه ادامه داشت و هنوز هم این بحث آخرین مبحث اصولی است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ج. فرائد الاصول:
- از زمان سید مرتضی تا زمان صاحب فصول شاهد تحول جدی در طرح، نحوه‌ی عرضه و طبقه‌بندی مباحث کتاب‌های اصول نیستیم و تقریباً همان روشی که سید مرتضی داشته، در سال‌های بعد ادامه پیدا کرده است. فقط گاهی مقداری جابه‌جایی اندکی صورت گرفته و فصلی از ابتدا به انتها یا بالعکس منتقل شده است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- اولین کسی که در مباحث اصولی به یک ابداع جدی دست می‌زند، شیخ انصاری (متولد ۱۲۱۴ یعنی ۹ سال بعد از رحلت وحید و متوفای ۱۲۸۱ هـ. ق) است. همچنین بعد از وحید بهبانی در نسل شاگردان مستقیم وی، مثل صاحب قوانین و نسل شاگردان شاگردان وی، مثل صاحب فصول، گسترشی را در بحث‌های اصول عملیه، آن گونه که در زمان شیخ انصاری شاهدیم، نمی‌بینیم. کتاب «فرائد الاصول» که از کتاب‌های مهم اصولی است، گام تازه‌ای در مباحث اصولی و طبقه‌بندی آنها محسوب می‌شود.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- شیخ انصاری در کتاب «مطرح الانظار» نیز که تقریر است و حاصل بحث‌های وی در مورد مباحث الفاظ می‌باشد، ابتکارات و ابداعاتی دارد؛ اما این ابتکارات، چندان نسبت به اصول قبل از وی قابل توجه نیست. مطرح الانظار ادامه‌ی طبیعی اصول به حساب می‌آید. طبیعی است عالمی که بعد از صاحب فصول آمده و به مباحث فصول و قوانین توجه دارد، احیاناً نکته‌ای را اضافه یا چیزی را کم کند. اما مطلب در مورد فرائد الاصول این گونه نیست. فرائد الاصول یک طرح جدید و گام دیگر در بحث‌های اصولی به حساب می‌آید.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ویژگی‌های کتاب شیخ انصاری - «فرائد الاصول» - را می‌توان در دو زمینه مورد بررسی قرار داد:

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- أ. طبقه-بندی مطالب: شیخ در ابتدای فرائد الاصول، مکلف را به سه دسته-ی: صاحب یقین، صاحب ظن، و صاحب شک تقسیم می-کند و بر اساس همین سه دسته، تمام کتاب خویش را سامان می-دهد. این طبقه-بندی در کتاب فرائد، جدید است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- سپس بحث قطع را مطرح می‌کند و حجیت آن را ذاتی می‌شمارد. این بحث در آثار اصولی قبل از او به این شکل و به صورت منقح دیده نمی‌شود. البته در مباحثاتی که مرحوم وحید با اخباری‌ها داشت، اصل این اندیشه طرح شده بود، اما شکل بحث، تنقیح آن، بیان فروعات، بیان تفاوت بین قطع و ظن و بیان ویژگی‌های هر یک، از ابداعات شیخ است.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- بحث ظن نیز، بحث جدیدی نبوده، در آثار سید مرتضی تا حدی به آن پرداخته شده بود، اما طرحی که شیخ ارایه کرد، طرح نو و تازه‌ای بود. شیخ ظن را در کنار یقین مطرح کرد و آنها را با هم مقایسه نمود و بعد به این نتیجه رسید که حجیت قطع ذاتی است؛ هیچ کس حتی شارع نمی‌تواند آن را حجت کند یا حجیت را از او سلب نماید، در حالی که غیر قطع (و در اینجا ظن)، حجیت خود را باید از جایی کسب کند.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- شیخ شبه‌ی ابن قبه را در همین جا ذکر کرد و سپس تمام امارات ظنیه را طبقه-بندی نمود. بدین ترتیب، تمام بحث‌های گذشته را که پراکنده و گاهی بدون ارتباط طرح شده بود، در قالبی منسجم و مرتبط، کنار هم قرار داد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- از آثار ابتکار شیخ در طرح این قالب، توجه وی به بحث صاحب قوانین در مسأله‌ی انسداد باب علم بود. صاحب قوانین انسداد باب علم را پذیرفت و در نتیجه مطلق ظن را حجت دانست.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- شیخ انصاری بحث انسداد را منقح کرد. او در اولین مقدمه‌ی دلیل انسداد، مرحوم آقا جمال خوانساری را به عنوان اولین کسی که این بحث را مطرح کرده، ذکر نمود. سپس دلیل انسداد را همچون آقا جمال نپذیرفت و نسبت به مبنای صاحب قوانین نقد جدی داشت. همین امر سبب شد مبنای صاحب قوانین مهجور گردد و بعد از آن کسی قایل به انسداد نباشد.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- البته بحث انسداد هم در زمان شیخ انصاری و هم بعد از او خیلی تنقیح شده است و مواردی چون «حجیت مطلق ظن در هنگام انسداد باب علم به چه معنا است؟» و «مبنای کشف و مبنای جعل در بحث انسداد چیست؟» از بحث‌های مربوط به انسداد باب علم هستند.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- مرحوم شیخ، بحث ظنون را در یک جا متمرکز کرد. ظن خاص یعنی ظن حاصل از خبر واحد یا ظن حاصل از شهرت یا ظن حاصل از اجماع را در یک جا و ظن مطلق را که دلیل انسداد دلیل حجیت آن است، در جای دیگر آورد و همان طور که گفتیم، ظنون را طبقه-بندی نمود.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ب. توسعه در اصول عملیه:
- مرحوم شیخ انصاری در فرائد، توسعه‌ی عجیبی به اصول عملیه در مقایسه با آثار اصولی قبلی داد. شکل طرح این اصول در فرائد، در آثار قبلی وجود نداشت. مثلاً در طول حدود ۹۰۰ سال (از ذریعه‌ی سید مرتضی تا فصول محمد حسین اصفهانی) استصحاب چندان گسترشی نداشت، در حالی که شیخ یکباره این بحث را گسترده و فروعات فراوانی تحت عنوان تنبیهات استصحاب مطرح نمود. بحث‌های شیخ بعد از او همچنان ادامه داشت.

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- . ربک: میرزای قمی، قوانین الاصول، چاپ سنگی، ص ۲.
- . ربک: شیخ محمد حسین اصفهانی، الفصول الغروية، ص ۳۱۶.
- . بحث برائت ذمه این است که اگر کسی شغل ذمه‌ای پیدا کرد و مسئولیت و وظیفه‌ای برای او پیدا شد، با چه چیزی آن مسئولیت از او ساقط می‌شود و برائت ذمه می‌یابد؟

آثار اصولی در نسل‌های بعد از وحید

- ر. ک: حسین خوانساری، مشارق الشموس فی شرح الدروس، باب طهارت، مبحث استنجاء.
- این رأی است که شیخ انصاری هم بر آن اصرار دارد.
- به خصوص آنها که بحث اجتهاد و تقلید را مطرح نمی‌کنند و معتقدند این بحث فقهی است. بحث اجتهاد و تقلید از زمان سید مرتضی در اصول مطرح می‌شد اما معاصران و متأخران معتقدند مقداری از این بحث، که بسیار کم هم هست، اصولی است. عمده‌ی بحث اجتهاد و تقلید بحث فقهی می‌باشد. برای همین امروزه به جای این که آخرین بحث اصولی باشد، اولین بحث فقهی است و قبل از کتاب طهارت طرح می‌گردد.
- ر. ک: شیخ انصاری فرائد الاصول، ج ۱، صص ۲۵ - ۲۶.
- بنا بر نقل مرحوم وحید، اخباری‌ها گاهی در مناظراتشان می‌گفتند: نمی‌توانیم به یقین خود عمل کنیم، زیرا روایتی در مورد حجیت آن نداریم. در مقابل این تفکر که برای حجیت یقین هم نیاز به روایت است، مرحوم وحید اعلام می‌کرد: یقین در حجیت خود نیاز به دلیل ندارد، قطع ذاتاً حجت است.
- سید مرتضی این بحث را به این صورت طرح کرده که آیا ممکن است خبر واحد حجیت باشد؟ یعنی بحث را در حجیت واحد برده است. در ذیل آن، شبهه‌ی ابن قبه را مبنی بر این که آیا اصلاً می‌شود خبر واحد حجیت باشد، آورده و نتیجه گرفته که خبر واحد ممکن است حجیت باشد اما چون دلیلی بر حجیتش وجود ندارد، حجیت نیست. شیخ انصاری این بحث را از بحث حجیت خبر واحد به بحث حجیت ظن تبدیل کرد.
- آقا جمال خوانساری بحث انسداد را نپذیرفته و آن را نقد نموده است.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- بعد از مرحوم وحید، علمای بزرگ، طبقه‌ای بعد از طبقه‌ی دیگر، درخشیدند. شهید صدر این علما را به سه نسل تقسیم می‌کند:
- ا. در نسل اول، شاگردان مستقیم وحید قرار دارند؛ افرادی چون بحر العلوم، میرزای قمی - صاحب قوانین - ، مرحوم طباطبایی - صاحب ریاض - ، مرحوم تستری - صاحب مقابس الانوار - و ملا مهدی نراقی.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- ب. نسل دوم را که در پی نسل اول هستند، افرادی چون صاحب فصول و شیخ احمد نراقی تشکیل می دهند.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- ج. نسل سوم، نسلی است که شیخ انصاری در رأس آن قرار دارد.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- در نسل‌های بعد از مرحوم وحید، غیر از آثار اصولی مهم مثل قوانین، فصول، هدایة المسترشدين و فرائد الاصول، آثار فقهی بسیار مهمی نیز ظهور کرده است. کتاب ریاض، کتاب جواهر و کتاب مفتاح الکرامة از این جمله هستند.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- بدین ترتیب وقتی به این دوران می‌نگریم، با سقوط اخباری-گری و حیات دوباره‌ی اصول و در پی تألیف موسوعات حدیثی جدید و تلاش-هایی که اصولی‌ها برای تقویت اصول و تنقیح آن و پاسخ-گویی به شبهات اخباری‌ها انجام دادند، امکان ظهور موسوعات فقهی بسیار مهمی چون جواهر، ریاض و مفتاح الکرامه فراهم می‌گردد.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- ما هنوز در نسل‌های بعد کتاب‌هایی نداریم که بتواند جایگزین این کتب گردد. البته کتاب‌های مهم فقهی در بخش‌هایی از فقه تألیف شده‌اند که به مراتب جلوتر از این موسوعات به حساب می‌آیند، اما موسوعه‌ای که همه‌ی ابواب را در بر گیرد، وجود ندارد.

نگاهی گذرا به علمای بعد از وحید

- ر.ک: سید محمد باقر صدر، المعالم الجديدة، صص ۸۸ - ۸۹.
- هدایة المسترشدين تعلیقه‌ی مفصلی بر قوانین است که توسط برادر بزرگ محمد حسین اصفهانی، صاحب فصول، نوشته شده است.
- کتاب مفتاح الكرامة شاید مفصل‌ترین موسوعه‌ی زمان خود بود.
- مثلاً کار شیخ انصاری در مکاسب در مقایسه با بخش متاجر جواهر، بسیار بزرگ است و بیانگر عظمت شیخ و نقش او در گسترش فقه می‌باشد. یاد آور می‌شویم که صاحب جواهر در طبقه‌ی اساتید شیخ انصاری قرار دارد.

فصل ششم: درخشش اصول فلسفی

- شخصیت مهمی که بعد از شیخ انصاری، ادامه دهنده‌ی مسیر شیخ و تکمیل کننده‌ی آن است، مرحوم آخوند خراسانی (متوفای ۱۳۲۹) است. وی با این که فقط دو سال از درس شیخ استفاده نموده، از شاگردان شیخ به حساب می‌آید. وی جوان و مورد توجه شیخ انصاری بود.